

Anneli Viherä-Aarnio

Koivukulttuurin käsikirja

Erilainen näkökulma koivuun

Koivulla on merkittävä asema suomalaisessa maisemassa ja metsätaloudessa. Meillä kaikilla lienee myös oma, enemmän tai vähemmän tunnettu, suhteemme koivuun. Sitten ensimmäisten koivua koskevien tutkimusten, Turun Akatemiassa hyödyn aikakaudella 1700-luvulla julkaistujen väitöskirjojen, koivukirjallisuus on keskittynyt pitkälti koivun hyötykäyttöön – kasvattamiseen, käyttöön ja jalostukseen henkisten arvojen jäädessä vähemmälle. Tekijä määrittelee kirjan tavoitteeksi tuon puutteen korjaamisen: kertoa miten koivusta tuli olennainen osa suomalaisen arkea ja juhlaa, kertoa ihmisen suhteesta koivuun kautta aikojen – henkisiä arvoja painottaen.

Koivua eri näkökulmista käsitteleville kirjoille on sosiaalinen tilaus aina lukijasukupolven vaihduttua ja vanhojen painosten loputtua. Vuonna 1981 ilmestynyt *Koivukirja* oli Jyrki Raulon ennakkoluulottoman tutkimustyön tuloksia kokoava ensimmäinen oppikirja. Tutta ja Kristian Runebergin upeasti kuvitettu teos *Koivu* vuodelta 1991 oli laaja katsaus koivun perinteiseen ja teolliseen merkitykseen ja todellinen kunnianosoitus kansallispuulle. Ammatti- ja opetuskäyttöön suunnattu *Koivun kasvatus ja käyttö* (Niemistö ym. 2008) puolestaan oli päivitetty yhteenveto Raulon jälkeen kertyneestä tutkimustiedosta.

Nyt ilmestynyt turkulaisen kulttuurihistorioitsijan Seija A. Niemi *Koivu – Suomen kansallispuu* täydentää tuota koivukirjojen jatkumoa omalla persoonallisella tavallaan. Tarkennettakoon, että virallisesti Suomen kansallispuuksi valittiin vuonna 1988 jär-

Seija A. Niemi. *Koivu – Suomen kansallispuu*.
Minerva Kustannus. 244 s.

jestetyssä kansanäänestyksessä rauduskoivu, mutta myös hieskoivu sijoittui äänestyksessä lähelle kärkeä. Siten kirjan nimessä voidaan hyvin puhua koivusta kansallispuuna.

Kirjan ensimmäinen luku *Suomen kansallispuun tarina* toimii kirjan johdantona ja orientoi lukijan myöhempään sisältöön. Siinä käydään tiivistetysti läpi koivun tarina leviämishistoriasta monipuoliseksi kotitarvepuuksi ja edelleen teollisuuden raaka-aineeksi sekä kansanperinteen ja taiteiden inspiraation lähteeksi.

Biologista taustatietoa hieman haparoiden

Kirjan toisessa luvussa *Koivu – pohjoisin puumme* luvussa kuvataan lyhyesti Suomessa kasvavat koivulajit tärkeimpine erikoismuotoineen sekä esitellään niiden levinneisyyttä ja kasvupaikkavaatimuksia. Myös eri koivulajien käyttötapoja sivutaan pintapuolisesti. Biologian ja metsäalan osaajille asia on varsin tuttua, mutta muille lukijoille sinällään hyvää taustatietoa. Tässä luvussa pistää kuitenkin silmään lievä jäsentymättömyys, haparointi alan käsitteissä ja nimistön kirjoitusasussa sekä jotkut oudot väitteet. Koivun kasvun kerrotaan päättyvän ”syyskuun tienoilla”, mikä on jokseenkin epämääräinen ilmaus – olletikin kun koivulla sekä pituus- että läpimitan kasvun tiedetään päättyvän viimeistään elokuussa. Hieman ristiriitaisella tavalla kirjoittaja rinnastaa yhtäältä vähäravinteiset, alavat maat ja toisaalta kuivat, ravinteikkaat paikat hieskoivun kasvupaikkoina. Hieskoivun kerrotaan viihtyvän kosteammilla paikoilla, kuten soilla ja ”soistuneilla pelloilla”. Lieneekö tuo jälkimmäinen ryhmä kovin merkittävä hieskoivun kasvupaikkana, vai tarkoitetaanko sillä kenties hylättyjä turvepeltoja, joille hieskoivu kyllä levittäytyy? Virheellinen on myös väite, että koivua kasvatetaan yleensä kuitupuuksi. On totta, että määrällisesti suurin osa käytettävästä koivun puutavarasta on kuitupuuta, mutta kyllä määrätietoinen koivun kasvatustahtaa aina järeään ja laadukkaaseen tukkipuuhun. Kirjassa puhutaan myös koivun korkeuskasvusta, kun vakiintunut termi olisi pituuskasvu. Tämän luvun harmilliset puutteet, joista yllämainitut ovat esimerkkejä, olisivat olleet helposti korjattavissa tarkastuttamalla teksti aihepiirin käsitemaailmaa paremmin tuntevalla. Myös kuvituksessa olisi toivomisen varaa. Koivulajien tunnistamista auttamaan olisi ollut hyvä käyttää kuvia, joissa lajien tuntomerkit ovat mahdollisimman selviä.

Vanhan kansan korvaamaton raaka-aine

Kirjan kolmas luku esittelee nimensä mukaisesti koivun käytön historiaa monipuolisesti lähtien liikkeelle muinaisen metsästyskulttuurin ajoista. Jo varhaiset pyyntiyhteisöt osasivat käyttää koivua polttopuuna ja tarvekalujen raaka-aineena. Metsää polttamalla saatiin aikaiseksi ”riistapeltoja”, joille

syntyneitten nuorten koivujen ja muun lehtipuuston houkuttelema riista oli helppoa saalista. Kirjassa väitetään jopa, että myös ketut ja karpät söivät siellä mielellään koivua – mutta tuskin sentään! Vanhassa agraari-Suomessa puu oli keskeinen ja korvaamaton raaka-aine kaikessa elämisessä. Sitä tarvittiin rakentamiseen, lämmittämiseen, viljan kuivaamiseen ja mitä moninaisimpiin tarvekaluihin sekä maatalouden työkaluihin. Vanha kansa tunsu hyvin eri puulajien, myös koivun, ominaisuudet ja soveltuvuuden tiettyihin käyttötarkoituksiin. Luvussa kerrotaan elävästi koivun perinteisestä käytöstä polttopuuna, tarve- ja työkalujen raaka-aineena ja kerppuina karjan ravintona. Koivun ja kaskiviljelyn välinen kohtalonyhteys käsitellään, samoin kuin koivun rooli laiduntaloudessa. Tässä luvussa myös tuohi taipuu moneksi. Osansa saavat myös saunavihat, juhannuskoivut, potaskan ja kimröökkin valmistus, miilunpoltto, mahlan juoksutus, visa- ja vaivaiskoivun perinteiset käyttötavat, taulakäävän käyttö sytykkeenä sekä pakurikäävän ja koivun eri osien rohdoskäyttö. Kerrassaan kiinnostavaa luettavaa!

Osa kansanperinnettä

Pitkään harjoitetun kaskiviljelyn seurauksena koivikot valtasivat alaa ja runsastuivat erityisesti asutuksen liepeillä tummien havumetsien vetäytyessä kauemmas ihmisten kotipiiristä. Valoisista ja heleistä koivikoista tuli tärkeä osa kotoista maisemaamme. Niinpä koivulla on aivan erityinen asema kansanperinteessämme, mihin keskitytään kirjan neljännessä luvussa. Kirjoittaja kertoo kansan suussa sukupolvelta toiselle siirtyneistä kansanrunoista, saduista, tarinoista, taioista ja uskomuksista. Tekstiä värittävät poiminnat mm. Lönnrotin *Kalevalasta* sekä satu-Topeliuksen isän, Zacharias Topeliuksen, jo ennen Kalevalaa julkaisemista runo- ja laulukirjoista. Sukupolvelta toiselle on siirtynyt runsaasti koivuun liittyvää perinnetietoa siitä, milloin, mistä ja miten tulee kaataa polttopuut ja suksikoivut, kiskoa tuohet, kuoria vispilänvarvut, kerätä vihdakset ja lehtikerput. Luonnonjumalien palvontaan ja vainajien kunnioittamiseen liittyvät pyhät lehdot ja pyhät puut, uhripuut, ovat osa suomalaista kansanperinnettä. Uhripuiksi valikoitui usein juuri kotikunnaalla kasvava yksittäinen koivu. Uhripuuperinne tulee

kirjassa kuvatuksi laveamminkin kuin vain koivua koskien. Koivuun liittyvistä vanhoista uskomuksista kerrotaan myös lukuisin esimerkein. Koivun vankkaa asemaa kansanperinteessä kuvastaa myös koivuun, tuoheen ja kaskikulttuuriin liittyvä vanha – nykyihmisille tosin jo pitkälti tuntematon – sanasto, johon voi tutustua tässä luvussa ja kirjan loppuun kootussa liitteessä.

Taiteilijoiden herkkä muusa

Yksi kirjan luvuista on omistettu koivuun liittyvälle taiteelle ja koivulle taiteilijoiden inspiraation lähteenä. Tämä tummaa havumaisemaa elävöittävä heleä väriläiskä, herkkä, norjavartinen naisellinen puu, joka vielä muuttaa olemustaan jatkuvasti vuodenaikojen vaihtelussa, on saanut liikkeelle eri alojen taiteilijoiden luomisvoimat. Lisäksi se on tarjonnut helposti työstettävää vaaleata puuainetta taipumaan muotoilijoiden ja taidepuuseppien käsissä. Koivut koristavat lukemattomien taidemaalarien töitä, jotka puolestaan muokkasivat käsitystä suomalaisesta kansallismaisemasta. Kirjassa kerrotaan lukuisia esimerkkejä 1820-luvun Carl von Kugelgenistä Werner Holmbergiin ja Suomen taiteen kultakauden suuriin mestareihin sekä edelleen uudempiin taiteilijoihin. Kuvanveiston osalta kerrotaan keskiaikaisten, katolisen ajan kirkkojen pyhäinkuvista, joihin veistäjät usein käyttivät koivua tai mäntyä. – Tapio Virkkalan vanerista muotoileman, vuonna 1951 maailman kauneimpana esineenä palkitun puuvadin esittely sopisi kyllä paremmin modernista muotoilusta kertovaan kappaleeseen kuin keskiaikaisten pyhäinkuvien joukkoon.

Kaskimaat ja kauniit koivikkohaavat vilahtelevat kirjallisuudessa 1700-luvun lopulta lähtien kirjoitetuissa, aikakaudelle tyypillisissä sentimentaalisissa matkakertomuksissa, jotka syntyivät säätyläisten muotiharrastuksen ”pittoreskien matkojen” tuloksena. Matkakertomukset yhdessä *Kalevalan*, *Vänrikki Stoolin tarinoiden* ja Topeliuksen *Maamme kirjan* kanssa vahvistivat suomalaisten kansallista identiteettiä, isänmaanrakkautta ja käsitystä kansallismaisemasta. Myöhemmässä kirjallisuudessa ja runoudessa koivu on usein hetkien ja vuodenaikojen tunnelmien kuvastaja, tunnepuu, mistä saa hyvin käsityksen annettujen esimerkkien perusteella.

Unohdettu ei ole myöskään Topeliuksen rakastettua satua *Koivu ja tähti*.

Koivu on inspiroinut myös säveltäjiä ja lauluntekijöitä, lähtien aina Jean Sibeliuksesta, joka sävelsi koivulle oman pianokappaleen (*Koivu* 1914) osana viiden puulajin sävellyssarjaa. Koivu esiintyy kansansävelmissä, lastenlauluissa, viihdemusiikissa ja uudemmassa rocklyriikassa, joista kaikista kirjoittaja kertoo esimerkkejä.

Koivu ei ole soveltunut perinteiseen rakentamiseen ja käyttöön ulkorakenteissa heikon säänkestävyyden vuoksi, mutta sisustusarkkitehtuurissa se nousi suosituksi materiaaliksi 1930-luvun funktionalismin ja Alvar Aallon työn myötä. Koivua käyttävää muuta muotoilua tai koivusta aiheensa ammentavaa käsityö- ja tekstiilitaidetta esitellään kirjassa monin esimerkein.

Teollisuuden kuvaus painottuu mekaaniseen jalostukseen

Koivua käyttävistä teollisuudenhaaroista kirjassa saavat omat kiinnostavat alalukunsa lankarulla-, vaneri-, huonekalu- ja puusepänteollisuus, joita käsitelläänkin käytännönläheisesti ja lukuisin esimerkein. Sen sijaan määrällisesti eniten koivupuuta käyttävä kuiduttava teollisuus jää vähemmälle huomiolle. Tämä lienee kirjoittajalta tietoinen valinta, jos tarkoituksena on ollut tehdä ”erilainen” koivukirja. Lievä epätarkkuus käsitteissä paljastaa kirjoittajan astuneen jossain määrin mukavuusalueensa ulkopuolelle. Harhaanjohtava on esim. kuvateksti, jossa kerrotaan koivutukeista suurimman osan menevän selluloosateollisuuden käyttöön. Tukeista varmasti suurin osa käytetään mekaanisessa metsäteollisuudessa. Lisäksi kuvassa oleva puutavara näyttäisi selvästi koivukuitupuulta. Hieman kaukaa haettua on myös vaivaiskoivun mainitseminen teollisuuden yhteydessä.

Tutkimuksesta niitä näitä

Yksi kirjan luvuista on omistettu koivun tarkasteluun yhteiskunnallisesta näkökulmasta, ja siinä käydään läpi metsien omistajien suhdetta koivuun, koivun ja metsien tieteellistä tutkimusta, lainsäädän-

töä ja luonnonsuojelua yleensä. Suurin osa luvun sisällöstä koskee koivua vain välillisesti. Sinällään kiinnostavaa ja yleissivistävää metsäasiaa, mutta herää kysymys, onko tämän kaiken esittäminen perusteltua koivukirjassa? Tutkimusta koskevassa osassa tehdään metsähoidon tutkimuksen alkuvaiheiden läpijuoksu ja muutama satunnainen huomio 1900-luvun tapahtumista. Mikään tasapuolinen ja edustava koivututkimuksen katsaus ei kyseinen kappale todella ole. Mitään mainintaa ei ole Jyrki Raulon määrätietoisesta elämäntyöstä koivun nostamiseksi valkoisen valheen asemasta arvokkaaksi viljelypuuksi! Maininnan olisivat ansainneet myös lukemattomat myöhemmät koivun kasvatukseen, tuotokseen, metsänhoitoon, genetiikkaan, jalostukseen, fysiologiaan, ilmastoon sopeutumiseen, herbivoriaan sekä puuaineen laatuun ja käyttöön liittyvät tutkimukset tekijöineen Metsäntutkimuslaitoksessa ja eri yliopistoissa. Onhan juuri tuo Raulon perintönä jatkunut ja alati monipuolistunut koivua koskeva tutkimustyö yksi metsäntutkimuksemme kansallinen erityispiirre.

Elävä taitto ja runsas kuvitus, mutta...

Kirjan taitto runsaine kuvineen on elävä ja helposti lähestyttävä. Kuvien valintaan ja kuvateksteihin olisi kuitenkin pitänyt kiinnittää enemmän huomiota. Kuvitus ei tee täysin oikeutta kansallispuullemme – siitä olisi ollut varmasti tarjolla näyttävämpääkin kuva-materiaalia. Myös kuvien tekninen laatu jättää paljon toivomisen varaa. Joistakin kuvista puuttuu tiedot kuvaajista ja arkistokuvista kuvälähde. – Epäilyksiä herätti myös kuva, jossa kasvava puu mainitaan esimerkkinä amerikkalaisesta koivusta, mutta puun tuntomerkit viittaavat pikemminkin *Populus*-sukuun kuin koivuun. Lieneekö kuvan kohdalla tapahtunut jokin sekaannus?

Kiitosta ja koivuniemen herraa

Kirjoittajan kynä kulkee ketterästi asiasta toiseen ja välillä rönsyilee pitkälle sivuun itse kansallispuusta. Lukija pysähtyy miettimään, liittykö tämä nyt enää koivuun. Teksti soljuu kuitenkin eteenpäin sujuvana tajunnanvirtana, jonka vietäväksi on helppo heittäytyä. Kokonaisvaltainen taiteen, teollisuuden, talouden ja yhteiskunnan viitekehys on myös kiinnostava. Metsäalan lukijoille juuri nuo tekstin sivupolut tarjoavat uutta ajateltavaa.

Kirjan heikkouksia ovat jonkinasteinen rakenteen jäsentymättömyys, samojen asioiden toistaminen useassa eri kohdassa, paikoitellen haparointi metsäisissä käsitteissä ja ilmaisun tarkkuudessa sekä muuttamat selvät virheet, mitä ei tietokirjassa saisi olla. Jos nämä puutteet pystyy hyväntahtoisesti sivuuttamaan, kirjasta voi nauttia kiinnostavia yksityiskohtia esiin nostavana ja mukaansa tempaavana lukukokemuksena. Kirja on parhaimmillaan virkistävä retki koivun kansanperinteeseen, moniin käyttömuotoihin ja kulttuurihistoriaan. Se tarjoaa antoisan lukuelämyksen niille lukijoille, joita kiinnostavat koivun monet puolet – nekin, jotka yleensä unohdetaan metsän kasvatuksen ja metsätalouden yhteydessä. Kirja on kiva lisä kansallispuukirjastoon.

■ Vanhempi tutkija Anneli Viherä-Aario, Luke, Vantaa
Sähköposti anneli.vihera-aarnio@luke.fi